

*Teresa Hanna Bednarczyk**

ROLA PRZEDSIĘBIORSTW UBEZPIECZENIOWYCH W GOSPODARCE

1. WPROWADZENIE

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe, jako instytucje gospodarcze, wyspecjalizowane w zakresie przejmowania ryzyka zdarzeń losowych oraz finansowania jego negatywnych skutków, pełnią w gospodarce rynkowej ważną rolę. Umożliwiają ciągłość przebiegu procesów produkcyjnych w gospodarce. Pełnią także określone funkcje społeczne. Zapewniają ubezpieczonym lub ich rodzinom stabilne warunki egzystencji w przypadku nagłej utraty zdolności do pracy z powodu inwalidztwa, nagłej choroby lub starości.

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe, podobnie jak banki i fundusze inwestycyjne, pośredniczą w alokacji kapitału. Należą bowiem do grona inwestorów instytucjonalnych. Przyczyniają się w ten sposób do stabilizacji gospodarki narodowej oraz jej rozwoju.

Zakłady ubezpieczeń należy postrzegać jako liczących się pracodawców. Usługi ubezpieczeniowe świadczone są nie tylko przez etatowych pracowników zakładów ubezpieczeń, ale także przez licznych pośredników – agentów i brokerów.

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe angażują się także w działalność o charakterze prewencyjnym. W rozmaity sposób starają się przeciwdziałać wypadkom ubezpieczeniowym i powiększaniu się ich ekonomicznych skutków. Chętnie włączają się w różnorodne akcje społeczne, np. charytatywne.

Celem opracowania jest prezentacja najważniejszych społeczno-ekonomicznych funkcji przedsiębiorstw ubezpieczeniowych, a także próba oceny roli, jaką spełniają w gospodarce polskiej. Do oceny wykorzystano takie mierniki, jak: udział składki ubezpieczeniowej w PKB, wartość składki ubezpieczeniowej, przypadającej na jednego mieszkańca, udział wydatków gospodarstw domowych na ubezpieczenia w wydatkach ogółem, rozmiary inwestycji

* Dr, adiunkt w Zakładzie Bankowości, UMCS w Lublinie.

przedsiębiorstw ubezpieczeniowych, obciążenia fiskalne i parafiskalne zakładów ubezpieczeń oraz liczbę zatrudnionych w sektorze ubezpieczeniowym. Okres badawczy obejmuje lata 2000–2003.

2. MIKROEKONOMICZNE FUNKCJE PRZEDSIĘBIORSTW UBEZPIECZENIOWYCH

2.1. Świadczenie ochrony ubezpieczeniowej

Przedsiębiorstwo ubezpieczeniowe jest organizacją, powołaną do dostarczania usług ubezpieczeniowych¹. W swej istocie nie różni się od przedsiębiorstw innych przemysłów. Jest podmiotem wyodrębnionym pod względem ekonomicznym, organizacyjnym i prawnym. Posiada swój majątek rzeczowy i finansowy, podejmuje samodzielnie decyzje o sposobie jego wykorzystania. Ze swoich przychodów samodzielnie pokrywa wszelkie wydatki. Ma jednak specyficzne cechy, wynikające z przedmiotu prowadzonej działalności.

Celem nadrzędnym każdego przedsiębiorstwa ubezpieczeniowego, określającym sens jego istnienia, jest świadczenie pełnej i realnej ochrony ubezpieczeniowej, natomiast wartością użytkową produktów ubezpieczeniowych jest bezpieczeństwo ekonomiczne. Ochrona ubezpieczeniowa ma charakter finansowy. Świadczenie ubezpieczeniowe ma zrekompensować nieoczekiwane szkody lub zaspokoić zwiększone nagle potrzeby, spowodowane urzeczywistnieniem się określonego rodzaju ryzyka². W zamian za składkę zakład ubezpieczeń przejmuje finansowe skutki poniesionego ryzyka na warunkach i w wysokości określonej w umowie.

¹ Termin „przedsiębiorstwo ubezpieczeniowe” będziemy używać zamiennie z terminami: „zakład ubezpieczeń”, „towarzystwo ubezpieczeniowe”, „ubezpieczyciel”.

² Ryzyko jest kategorią interdyscyplinarną i bardzo trudną do jednoznacznego zdefiniowania. W teorii ubezpieczeń ryzyko utożsamiane jest z możliwością wystąpienia określonego zdarzenia, wypadku lub szkody losowej (por. A. Banasiński, *Ubezpieczenia gospodarcze*, Poltext, Warszawa 1996, s. 76). Według J. Łazowskiego, ryzyko jest to niebezpieczeństwo powstania zwiększonych potrzeb majątkowych, wynikających z oddziaływania zdarzeń losowych, które powodują zniszczenie lub utratę dóbr, zmniejszenie dochodu lub możliwości jego uzyskania czy pojawienie się nowego ciężaru gospodarczego albo zwiększenie ciężaru już istniejącego. W praktyce ryzykiem określa się obiekt, który może być dotknięty przez zdarzenie losowe (por. J. Łazowski, *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach*, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Sopot 1999, s. 11). W teorii ubezpieczeniowej bardzo ważny stał się podział na ryzyko czyste (*pure risk*) i spekulatywne (*speculative risk*). Ubezpieczeniu podlega jedynie ryzyko czyste, którego następstwem jest strata, natomiast jego niezrealizowanie się nie zmienia stanu rzeczy. Z ubezpieczeń wyklucza się zatem ryzyko spekulatywne, które niesie ze sobą trzy możliwości: stratę, zysk lub brak straty i zysku.

Ochronie ubezpieczeniowej podlegają zarówno wartości majątkowe, jak i niemajątkowe. Przykładem wartości majątkowych jest mienie ruchome i nieruchome, urządzenia, środki transportu, ziemiopłody. Przedmiotem ubezpieczenia może być także ryzyko odpowiedzialności cywilnej, ryzyko wynikające z działań osób trzecich lub ryzyko kredytowe (wierzytelności). Popyt na ubezpieczenia kreują wszelkiego rodzaju właściciele, posiadacze, wierzyciele oraz potencjalni sprawcy szkód, zarówno osoby fizyczne, jak i prawne oraz jednostki organizacyjne, nieposiadające osobowości prawnej.

W ramach produktów ubezpieczeniowych zakłady ubezpieczeń oferują przedsiębiorstwom ważne – gospodarczo i społecznie – narzędzie zarządzania ryzykiem, jakim jest możliwość jego finansowania³. Zakłady ubezpieczeń uwalniają w ten sposób przedsiębiorstwa od konieczności gromadzenia funduszy rezerwowych (samoubezpieczania). Zwiększają w ten sposób pewność ich działania, co wyzwala bardziej śmiałe, a przy tym bardziej zyskowe ich decyzje. Poczucie bezpieczeństwa finansowego zwiększa skłonność podmiotów gospodarujących do inwestycji, zwłaszcza inwestycji innowacyjnych⁴. Produkty ubezpieczeniowe są na tyle zróżnicowane i powszechnie dostępne, że przedsiębiorstwa mogą uczynić z nich podstawową metodę ograniczania ryzyka. Całość działań, podejmowanych przez przedsiębiorstwo w tej materii, została nazwana „polityką ubezpieczeń”⁵.

Przedmiotem ochrony ubezpieczeniowej wartości niemajątkowych jest uszczerbek poniesiony na dobrach osobistych ubezpieczonego, taki jak: utrata życia, zdrowia lub utrata zdolności do zarabkowania. W ramach funkcji kompensacyjnej zakłady ubezpieczeń finansują wówczas wydatki na zaspokojenie losowo pojawiających się potrzeb życiowych człowieka, niedających się pokryć z bieżących jego dochodów. Potrzeby te mogą być związane np. z osiągnięciem wieku emerytalnego, którego konsekwencją jest wygaśnięcie aktywności zawodowej, pogorszeniem stanu zdrowia i koniecznością jego leczenia, czy też urodzeniem się ubezpieczonemu dziecka lub wejściem tego dziecka w okres życia dorosłego. W ten sposób zakłady ubezpieczeń współuczestniczą w alokacji dochodów w cyklu życia swoich klientów. W okresie aktywności zawodowej przejmują od ubezpieczonych środki finansowe, aby je dostarczać im w okresie, w którym najbardziej ich potrzebują.

³ Na temat użyteczności ubezpieczeń w finansowaniu ryzyka przedsiębiorstw zob.: M. Kuchlewska, *Ubezpieczenie jako metoda finansowania ryzyka przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2003.

⁴ B. Jończyk, H. Ogrodnik, *Korzyści wynikające z ubezpieczeń*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1994, nr 10–12.

⁵ P. Jedynek, *Polityka ubezpieczeń w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

2.2. Gromadzenie i pomnażanie kapitału

Z funkcją ochronną ubezpieczeń związana jest ściśle funkcja akumulacji kapitałowej, gdyż ochrona ubezpieczeniowa wymaga gromadzenia środków pieniężnych na przyszłe wypłaty. Zakłady ubezpieczeń – zarówno z działu I, jak i II – gromadzą (akumulują) środki finansowe, pochodzące ze składek, w formie tzw. rezerw techniczno-ubezpieczeniowych (funduszy ubezpieczeniowych). Funkcja akumulacji kapitałowej nabiera szczególnego znaczenia z uwagi na rozwój nowoczesnych ubezpieczeń na życie, łączących w sobie element oszczędzania i ochrony. Dzięki procesom liberalizacji i deregulacji przepisów ubezpieczyciele wkraczają w nową dziedzinę usług finansowych. Rozszerzają swoją działalność z czysto ubezpieczeniowej na działalność zarezerwowaną wcześniej tylko dla banków lub dla funduszy inwestycyjnych. Zakłady ubezpieczeń nie tylko akumulują oszczędności osób ubezpieczonych, ale i pomnażają je, czyli prowadzą w pewnym zakresie działalność parabankową.

Głównym celem ubezpieczeń na życie z tzw. ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym jest nabieranie pieniędzy na okres późniejszy. Ubezpieczenia te wyraźnie różnią się od ubezpieczeń klasycznych. Zakłady ubezpieczeń w większym stopniu „ujawniają” rozdzielność funkcji ochrony ryzyka i funkcji oszczędnościowo-inwestycyjnej. O proporcjach podziału składki na ochronę i inwestycję decyduje stopa alokacji. Część składki po przeliczeniu na tzw. jednostki rozrachunkowe zasila fundusz kapitałowy o określonym profilu lokacyjnym, różniącym się stopniem ryzyka i potencjalnych dochodów. Towarzystwo ubezpieczeniowe zarządza kapitałem zgodnie z dyspozycją klienta, który ponosi ryzyko kształtowania się wartości jednostek uczestnictwa w wybranym funduszu.

Fundusze kapitałowe wydzielane są z majątku ubezpieczyciela jedynie rachunkowo. Nie mają zatem osobowości prawnej i nie są funduszami inwestycyjnymi w rozumieniu ustawy o funduszach inwestycyjnych⁶. Zarządzane są zwykle przez zespół ekspertów, zatrudnionych przez ubezpieczyciela. W razie bankructwa towarzystwa stratą zagrożeni są także posiadacze jednostek uczestnictwa funduszy kapitałowych. Aby podnieść stopień bezpieczeństwa tego typu produktów, zakłady ubezpieczeń lokują składki klientów w otwartych funduszach inwestycyjnych, zarządzanych przez towarzystwa funduszy inwestycyjnych lub zakładają własne fundusze inwestycyjne w rozumieniu ustawy o funduszach inwestycyjnych.

Wśród produktów o charakterze ochronno-oszczędnościowym znajdują się także grupowe ubezpieczenia na życie z funduszem kapitałowym, zawierane w ramach Pracowniczych Programów Emerytalnych (PPE). Są to

⁶ Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o funduszach inwestycyjnych, DzU 1997, nr 139, poz. 933.

produkty zaliczane do tzw. trzeciego filara emerytalnego, będącego uzupełniającą formą publicznego systemu ubezpieczeń emerytalnych (filara I i II). Grupowe ubezpieczenia na życie pracowników zawierane są przez pracodawców. Pracodawcy inicjują program oraz opłacają składkę podstawową. Składkę dodatkową mogą wносить bez żadnych ograniczeń sami zainteresowani pracownicy.

Zakłady ubezpieczeń oferują ubezpieczenia rentowe, zwane rentami życiowymi⁷. Prowadzą przy tym działalność zbliżoną do działalności funduszy powierniczych. Na podstawie przekazanego kapitału zabezpieczają ubezpieczonemu stałą stopę życiową w przyszłości. Renty życiowe mogą przynosić wyższe stopy zwrotu niż jednostki uczestnictwa lub certyfikaty funduszy inwestycyjnych, ponieważ część posiadaczy takich rent umiera wcześniej, a włożony przez nich kapitał pozostaje nadal w systemie ubezpieczeniowym i współfinansuje wypłaty świadczeń na rzecz osób żyjących długo. W ten sposób żyjący długo zyskują więcej niż mogliby sami zarobić inwestując indywidualnie. Towarzystwa ubezpieczeń oferują także renty z funduszem kapitałowym. Wówczas wysokość renty uzależniona jest dodatkowo od wyników osiągniętych przez wybrany fundusz kapitałowy.

3. MAKROEKONOMICZNE FUNKCJE PRZEDSIĘBIORSTW UBEZPIECZENIOWYCH

W ujęciu makroekonomicznym zakłady ubezpieczeń biorą udział w procesie redystrybucji dochodu narodowego, chociaż redystrybucja ubezpieczeniowa ma zakres ograniczony, gdyż dotyczy osób, które nawiązały stosunek ubezpieczenia. Wnoszone do zakładów ubezpieczeń składki pochodzą z pierwotnie podzielonego dochodu narodowego. Z istoty ubezpieczeń gospodarczych wynika, że z funduszu ubezpieczeniowego korzystają tylko te podmioty, u których wystąpił wypadek ubezpieczeniowy. A zatem wypłata odszkodowań i świadczeń jest przejawem przesunięcia części dochodu narodowego („wtórnego jego podziału”) w obrębie wyraźnie określonych adresatów⁸.

Po drugie – mechanizm ubezpieczeniowy przyczynia się do korzystnego dla gospodarki narodowej przesuwania bieżących wydatków konsumpcyjnych w czasie, a także do zmiany charakteru tych wydatków⁹. Składki ubezpieczeniowe opłacane są z bieżących dochodów ludności, przez co wpływają na ograniczenie konsumpcji w wąskim tego słowa znaczeniu (wydatki na żywność, odzież itp.). Świadczenia ubezpieczeniowe wypłacane są osobom,

⁷ Ubezpieczenie renty życiowej jest to umowa, w ramach której w zamian za składkę ubezpieczyciel zobowiązuje się do regularnych wypłat (w pewnym okresie lub dożywotnio). Składka może mieć charakter pieniężny lub rzeczowy, np. wniesiona nieruchomość.

⁸ J. Łańcucki, *Podstawy finansów ubezpieczeń gospodarczych*, PWN, Warszawa 1996, s. 32.

⁹ Na funkcję tę zwrócił uwagę m. in. A. Banasiński, *op. cit.*, s. 16.

które poniosły straty materialne wskutek oddziaływania zdarzeń losowych i przeznaczane są najczęściej na zakup przedmiotów trwałego użytkowania. W ten sposób ubezpieczenia przyczyniają się niejako automatycznie, choć nie zawsze zauważalnie, do równoważenia rynku¹⁰.

Redystrybucja ubezpieczeniowa przesuwa dochody nie tylko w czasie, ale i w przestrzeni międzyregionalnej. Przesunięcia dochodów w przestrzeni są rezultatem występowania zróżnicowanego poziomu szkodowości w różnych regionach geograficznych. Mechanizm repartycji sprawia, że jedne podmioty uczestniczą w tworzeniu funduszu ubezpieczeniowego w stopniu relatywnie wyższym niż inne, podobnie jest w przypadku wydatków dokonywanych z tego funduszu.

Zakłady ubezpieczeń dostarczają dochodów państwu oraz innym podmiotom publicznym. W wielu krajach o gospodarce rynkowej przychody zakładów ubezpieczeń podlegają obciążeniom fiskalnym, gdyż opodatkowanie dochodów zakładów ubezpieczeń podatkiem dochodowym jest trudniejsze i mniej wydajne. Zakłady ubezpieczeń podlegają specyficznym zasadom rachunkowości, a niejednokrotnie skomplikowany charakter wielu produktów umożliwia proceder ukrywania zysków. Dlatego też w większości państw Unii Europejskiej oraz w USA funkcjonuje zryczałtowany podatek, nakładany na składki, który jest przejrzysty i prosty w obsłudze¹¹. Oprócz podatków przychodowych na składki ubezpieczeniowe nakładane są różnego rodzaju obciążenia o charakterze parafiskalnym, z których finansowane są m. in.: instytuty zdrowia, organizacje ubezpieczeniowe, straż pożarna, służby ratownicze itp.

Kolejną ważną funkcją przedsiębiorstw ubezpieczeniowych jest pełnienie przez nie roli pośrednika finansowego. Zakłady ubezpieczeń udostępniają innym podmiotom zasoby nadwyżkowe kapitału w formie transakcji finansowych¹². Szczególny potencjał kapitałowy reprezentują zakłady, oferujące ubezpieczenia życiowe (dział I). Ze względu na długoterminowy i oszczędnościowy charakter sprzedawanych produktów zakłady te mogą inwestować w długim horyzoncie czasowym. Do tworzenia kapitałów, choć w nieco mniejszym zakresie, przyczyniają się także ubezpieczyciele, oferujący pozostałe ubezpieczenia osobowe i majątkowe (dział II). Ich produkty mają wprawdzie charakter krótkoterminowy, lecz istniejąca rozbieżność w czasie pomiędzy terminem wpływu składek a terminem wypłaty świadczeń ubezpieczeniowych sprawia, że zakłady pozostają w czasowej dyspozycji środków finansowych i mogą inwestować je w gospodarkę. Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe należą do grona inwestorów instytucjonalnych. Poprzez ścisłe związki z rynkiem kapitałowo-pieniężnym przyczyniają się do stabilizacji gospodarki narodowej,

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ S. Chwierut, *Opodatkowanie przychodów zakładów ubezpieczeń*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2004, nr 1–2, s. 64.

¹² M. Bitz, *Rynek usług finansowych*, PWE, Warszawa 1993, s. 11.

odgrywają znaczącą rolę w finansowaniu jej rozwoju. Razem z sektorem bankowym oraz sektorem funduszy inwestycyjnych i emerytalnych tworzą trzon sektora finansowego.

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe zaliczane są do instytucji zaufania publicznego. Podmioty, które ubezpieczają swoje wartości majątkowe i niemajątkowe, powierzają zakładom ubezpieczeń składki i ufają, że w sytuacji przewidzianej umową otrzymają należne im świadczenia finansowe. Zakłady ubezpieczeń spełniają funkcję powierniczą nie tylko w imieniu własnym, ale także w imieniu państwa, które nakłada na społeczeństwo obowiązek ubezpieczania wielu ryzyk¹³. Dlatego władze państwowe we wszystkich krajach rozwiniętych gospodarczo stworzyły system zabezpieczania tych środków przed niebezpieczeństwem ewentualnego sprzeniewierzenia. Służą temu zasady koncesjonowania i nadzoru nad działalnością ubezpieczeniową. Nad prawidłowością funkcjonowania zakładów ubezpieczeń, działających na jednolitym rynku ubezpieczeniowym Unii Europejskiej, czuwają organy nadzoru kraju macierzystego zakładu. Wszelkie obowiązujące regulacje i standardy, dotyczące funkcjonowania jednolitego rynku, zostały określone przez dyrektywy Unii Europejskiej.

4. SPOŁECZNO-EKONOMICZNE FUNKCJE PRZEDSIĘBIORSTW UBEZPIECZENIOWYCH

Zakłady ubezpieczeń to liczący się pracodawcy. Pracownicy zatrudnieni w firmach ubezpieczeniowych stanowią ich nieoceniony kapitał ludzki. Za charakterystyczną cechę rynku ubezpieczeniowego należy uznać to, że liczba osób pracujących w sektorze jest wielokrotnie wyższa od liczby pracowników etatowych, zatrudnionych w zakładach ubezpieczeń. Jest to związane ze specyfiką usług ubezpieczeniowych, których najefektywniejszą formą sprzedaży wciąż pozostaje tradycyjny kanał dystrybucji z wykorzystaniem pośredników ubezpieczeniowych, jakimi są agenci i brokerzy. W ostatnim czasie zacieśnia się współpraca pomiędzy zakładami ubezpieczeń i bankami, dotycząca sprzedaży ubezpieczeń w systemie *bancassurance*. W rozwiniętych krajach europejskich sprzedaż ubezpieczeń życiowych za pośrednictwem pracowników banków wynosi od 40% do 80% przypisu składki¹⁴. Taki

¹³ W Polsce aktualne rozwiązania prawne przewidują ok. 20 rodzajów ubezpieczeń obowiązkowych, w tym trzy rodzaje wynikają wprost z ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych. Są to: ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów mechanicznych, OC rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego oraz ubezpieczenia budynków, należących do rolników, od ognia i innych zdarzeń losowych. Zob. *Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczeń Komunikacyjnych*, DzU 2003, nr 124, poz. 1152. Inne rodzaje ubezpieczeń obowiązkowych wynikają z mocy odrębnych ustaw lub umów międzynarodowych. Są to głównie ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej zawodowej.

¹⁴ M. Dygas, *Koszty w ryzach outsourcingu*, „Gazeta Bankowa” 2005, nr 8, s. 27.

sposób sprzedaży zapewnia niższe koszty akwizycji oraz wysoce profesjonalną obsługę. Zakłady ubezpieczeń coraz powszechniej w ramach *outsourcing* zlecają wiele czynności zewnętrznym firmom. Chodzi tutaj zarówno o współpracę z siecią sprzedaży samochodów, z biurami podróży, jak i powierzanie likwidacji szkód profesjonalnym firmom zewnętrznym. W ten sposób powiększa się liczba pracowników, związanych z obsługą ubezpieczeń.

Kolejna funkcja zakładów ubezpieczeń o charakterze społeczno-ekonomicznym przejawia się w działalności prewencyjnej, której tradycja wywodzi się z okresu międzywojennego. Integracja działalności ubezpieczeniowej z prewencyjną ma miejsce szczególnie w przypadku ubezpieczeń obowiązkowych. Zakłady ubezpieczeń przeznaczają część zysków na fundusze prewencyjne, z których finansują różnego rodzaju przedsięwzięcia gospodarcze o charakterze zapobiegawczym. Prowadzą także określone czynności, które zmierzają w kierunku zmniejszania szkód losowych, zmniejszania prawdopodobieństwa realizacji możliwego do przewidzenia ryzyka, bądź też ograniczania skutków ryzyka, którego nie udało się uniknąć. W ramach prewencji współpracują z policją, strażą pożarną oraz służbą zdrowia. O wadze, jaką przypisuje się prewencji, świadczyć może fakt, że Międzynarodowe Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego (AIDA) posiada w swych strukturach Sekcję Prewencyjną, której zadaniem jest bieżąca współpraca z zakładami w poszczególnych krajach członkowskich.

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe angażują się także w działalność o charakterze sponsoringowym oraz charytatywnym. Chętnie włączają się w różnorodne akcje społeczne, finansowe wspieranie szpitali, domów dziecka czy szkół. Ponadto wspierają utalentowanych artystów oraz sprawują mecenat nad dziedzictwem kultury narodowej.

5. ROLA PRZEDSIĘBIORSTW UBEZPIECZENIOWYCH W GOSPODARCE POLSKIEJ

Ostatnie dziesięciolecie XX w. zaowocowało radykalnymi zmianami, związanymi z transformacją systemu społeczno-gospodarczego i ustrojowego naszego kraju, co doprowadziło m. in. do ukształtowania się nowych warunków i możliwości rozwoju systemu ubezpieczeniowego. Proces zmian systemowych w sektorze rozpoczął w 1990 r. Pierwsze i zasadnicze przeobrażenia zmierzały w kierunku demonopolizacji rynku, wprowadzenia w życie zasady swobodnej konkurencji i jednakowego traktowania wszystkich jego uczestników. W okresie transformacji przełamano monopol dwóch zakładów, tj. PZU oraz Warty SA. Powstało wiele nowych zakładów ubezpieczeniowych¹⁵. Na rynek wprowadzono liczne, nieznane wcześniej produkty. Niemal

¹⁵ Na koniec 2003 r. na rynku prowadziło działalność 78 zakładów ubezpieczeniowych, w tym 4 oddziały główne zagranicznych zakładów ubezpieczeń.

od podstaw zbudowano infrastrukturę rynku. Powołano do życia nowe instytucje, chroniące interesy ubezpieczających oraz czuwające nad bezpieczeństwem całego systemu ubezpieczeniowego. Są to: niezależny organ nadzoru (Państwowy Urząd Nadzoru Ubezpieczeń, przekształcony następnie w Komisję Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych), Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, Rzecznik Ubezpieczonych oraz Polskie Biuro Ubezpieczycieli Komunikacyjnych. Na rynku zaczęły funkcjonować nieobecne wcześniej instytucje pośrednictwa ubezpieczeniowego w postaci firm brokerskich i (multi) agencyjnych. Kluczowe wielkości finansowe, charakteryzujące sektor ubezpieczeń gospodarczych w Polsce w pierwszej dekadzie XXI w., zamieszczono w tabeli 1. Analiza danych pozwala stwierdzić, że potencjał kapitałowy sektora ubezpieczeniowego systematycznie rośnie.

Tabela 1. Kluczowe wielkości finansowe charakteryzujące przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe w latach 2000–2003

Wyszczególnienie	Rok			
	2000	2001	2002	2003
Liczba przedsiębiorstw	69	72	72	78
Suma bilansowa (w mln PLN)	38 191,1	48 048,0	57 562,1	65 723,1
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	125,8	119,8	114,2
Suma bilansowa w PKB ^a (w %)	5,5	6,4	7,4	8,1
Kapitały podstawowe (w mln PLN)	3 143,0	3 749,6	4 137,3	4 399,3
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	119,3	110,3	106,3
Wynik finansowy netto ogółem (w mln PLN)	597,4	1 141,6	1 437,8	2 043,7
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	191,1	125,9	142,1

^a Dla lat 2001–2003 PKB podany według nowej metodologii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komisji Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych, www.knuife.gov.pl.

Podejmując próbę oceny roli przedsiębiorstw ubezpieczeniowych w gospodarce polskiej, wykorzystano takie mierniki, jak: udział składki ubezpieczeniowej w PKB (tzw. współczynnik penetracji ubezpieczeń), wartość składki ubezpieczeniowej, przypadającej na jednego mieszkańca (tzw. współczynnik gęstości ubezpieczeń), udział wydatków gospodarstw domowych na ubezpieczenia w wydatkach ogółem, rozmiary inwestycji przedsiębiorstw ubezpieczeniowych oraz udział podatków dochodowych, płaconych przez zakłady ubezpieczeniowe w dochodach podatkowych budżetu państwa.

Składka ubezpieczeniowa odzwierciedla wydatki, dokonywane przez przedsiębiorstwa oraz gospodarstwa domowe na ochronę ubezpieczeniową.

W okresie przeobrażeń społeczno-gospodarczych lat dziewięćdziesiątych wraz ze wzrostem PKB rósł także popyt na ubezpieczenia, co sprawiło, że współczynniki penetracji oraz gęstości ubezpieczeń także się zwiększały, chociaż w tempie wolniejszym niż PKB. W ciągu 10 lat transformacji poziom składek ubezpieczeniowych w obydwu działach zwiększył się nominalnie aż 14-krotnie, w ujęciu realnym zaś blisko 2,5-krotnie¹⁶. Średnie nominalne tempo wzrostu składek w ubezpieczeniach działu I było prawie 2-krotnie wyższe niż w ubezpieczeniach działu II. W dziale II wartość składki w ciągu tego okresu wzrosła nominalnie 10-krotnie, realnie zaś ponad 1,5-krotnie.

Tabela 2. Najważniejsze parametry, charakteryzujące poziom składek ubezpieczeniowych oraz odszkodowań w latach 2000–2003

Wyszczególnienie	Rok			
	2000	2001	2002	2003
Składka przypisana brutto ogółem (ceny bieżące w mln PLN)	20 835,1	22 379,3	23 155,6	24 756,1
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	107,4	103,5	106,9
Składka przypisana brutto ogółem na 1 mieszkańca (w PLN)	539,0	579,0	606,0	648,0
Składka przypisana brutto ogółem na 1 mieszkańca (w USD)	124,0	142,0	149,0	167,0
Udział składki przypisanej brutto ogółem w PKB ^a (w %)	3,04	2,99	2,97	3,04
Odszkodowania i świadczenia wypłacone brutto (w mln PLN)	10 193,2	11 188,4	12 102,7	12 766,8
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	109,8	108,2	105,5

^a dla lat 2001–2003 PKB podany według nowej metodologii.

Źródło: jak do tabeli 1.

Począwszy od roku 2000, przyspieszone procesy przeobrażeń rynku ubezpieczeniowego w Polsce uległy wyraźnemu wyhamowaniu. W latach 2000–2003 dynamika przyrostu składek oscylowała wokół 7% rocznie, z wyjątkiem roku 2002, kiedy to przyrost zebranych składek względem roku poprzedniego wynosił zaledwie 3,5% (por. dane w tabeli 2). Na koniec 2003 r. na polskim rynku pozyskano składki ubezpieczeniowe o wartości prawie 25 mld PLN (ponad 5 mld EUR), co stanowiło 3,04% PKB. Składka przypisana brutto ogółem na 1 mieszkańca wynosiła 167 USD i była najwyższa w badanym okresie.

Próba porównania odpowiednich wskaźników w krajach Unii Europejskiej (UE) wypada niekorzystnie dla Polski. Na koniec 2002 r. w krajach UE

¹⁶ Według danych organu nadzoru, www.knuife.gov.pl.

średni współczynnik penetracji ubezpieczeń wynosił 9%, przy czym w takich krajach, jak: Wielka Brytania i Irlandia, wynosił aż 17%. Średni współczynnik gęstości ubezpieczeń w UE na koniec 2002 r. był ok. 10-krotnie wyższy niż w Polsce. Relatywnie niskie wartości obydwu wskaźników świadczą o tym, że sektor ubezpieczeniowy w Polsce, pomimo widocznego rozwoju, w dalszym ciągu nie odgrywa tak dużej roli w gospodarce, jak sektor ubezpieczeniowy w krajach wysoko rozwiniętych.

Udział wydatków gospodarstw domowych na ubezpieczenia w wydatkach ogółem w Polsce wynosił ok. 1%, podczas gdy średnio w krajach Unii Europejskiej był on znacznie większy, chociaż zróżnicowany w poszczególnych krajach. Najwyższe wydatki na ubezpieczenia w wydatkach ogółem ponosiły w 2001 r. gospodarstwa domowe w Wielkiej Brytanii (3,9%), Austrii (3%), Niemczech (3,1%), Irlandii (2,7%) oraz Danii (2,6%)¹⁷. Relatywnie niski udział wydatków na ubezpieczenia w wydatkach ogółem miał miejsce w krajach skandynawskich (w Szwecji – 1,3%, w Finlandii – 1,6%) oraz we Włoszech – 1,9%. W większości krajów występuje tendencja wzrostowa w wydatkach na ubezpieczenia. Nieznaczne spadki zaobserwowano w Austrii, Wielkiej Brytanii i Szwecji.

O roli sektora ubezpieczeniowego w gospodarce świadczyć mogą rozmiary inwestycji, realizowanych przez przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe. Poprzez swoje inwestycje zakłady ubezpieczeniowe pośredniczą pomiędzy dawcami i biorcami kapitału. W ten sposób aktywność inwestycyjna ubezpieczycieli przyczynia się do równoważenia rynku finansowego, wpływa także na dynamikę jego rozwoju oraz efektywność. Z drugiej zaś strony dobrze rozwinięty i stabilny rynek finansowy wpływa na osiągnięte przez zakłady ubezpieczeniowe przychody z lokat oraz osiągnięte zyski.

Samo zarządzanie lokatami ubezpieczeniowymi stanowi istotny fragment zarządzania finansami przedsiębiorstwa, powiązanego z ogólną strategią firmy¹⁸. Obowiązujące normy prawne nakładają na przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe pewne ograniczenia jedynie w zakresie kształtowania lokat, stanowiących pokrycie rezerw techniczno-ubezpieczeniowych brutto¹⁹. Zakłady ubezpieczeń mają lokować te aktywa w taki sposób, aby uwzględniając rodzaj i strukturę prowadzonych ubezpieczeń, osiągać jak najwyższy stopień bezpieczeństwa i rentowności przy jednoczesnym zachowaniu płynności finansowej tych lokat.

Analizując działalność lokacyjną ubezpieczycieli w latach 2000–2003, należy stwierdzić, że potencjał inwestycyjny zakładów zwiększał się w kolejnych latach (por. dane w tabeli 3). Nominalna wartość lokat bilansowych rosła w tempie

¹⁷ Na podstawie danych Eurostat Yearbook 2003.

¹⁸ W. Ronki-Chmielowiec (red.), *Zarządzanie finansami w zakładach ubezpieczeń*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Wrocław 2004, s. 135–191.

¹⁹ Zob. *Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej*, DzU 2003, nr 124, poz. 1151.

ok. 20% rocznie. Wzrastał także udział lokat w PKB i w roku 2003 osiągnął wartość 7,2%. W portfelu inwestycyjnym zakładów dominowały dłużne papiery wartościowe, emitowane przez Skarb Państwa, które stanowiły w badanym okresie ponad 70% wszystkich lokat. Popyt zakładów ubezpieczeniowych na papiery skarbowe stale się zwiększał. Zakłady ubezpieczeniowe absorbowały blisko 20% podaży tych instrumentów, których atrakcyjność inwestycyjna wynika z dużej ich płynności, względnie wysokiej rentowności oraz minimalnego ryzyka. Świadczy to o tym, że zakłady ubezpieczeniowe biorą czynny udział w finansowaniu deficytu budżetowego.

Tabela 3. Najważniejsze parametry, charakteryzujące lokaty przedsiębiorstw ubezpieczeniowych w latach 2000–2003

Wyszczególnienie	Rok			
	2000	2001	2002	2003
Wartość lokat w ujęciu bilansowym ogółem (w mln PLN)	32 673,9	41 460,4	50 270,0	58 554,3
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	126,9	121,2	116,5
Udział lokat w PKB (w %) ^a	4,6	5,5	6,5	7,2
Lokaty w papiery skarbowe (w mln PLN)	22 656,1	28 278,2	37 999,2	43 654,9
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	124,8	134,4	114,9
Udział lokat w papiery skarbowe w lokatach ogółem zakładów (w %)	69,3	77,5	75,7	73,6
Udział lokat w papiery skarbowe w ich podaży (w %)	17,0	16,0	17,9	17,7
Lokaty w akcje dopuszczone do obrotu publicznego (w mln PLN)	1 882,0	1 273,2	2 200,5	3 498,2
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	100,0	67,6	173,2	158,9
Udział lokat w akcje w lokatach ogółem zakładów (w %)	5,8	3,0	4,3	6,0
Udział lokat w akcje w kapitalizacji giełdy (w %)	1,4	1,2	2,0	2,1
Udział depozytów bankowych w lokatach ogółem (w %)	7,6	6,0	3,8	3,9
Udział lokat bankowych zakładów ubezpieczeń w depozytach i innych zobowiązaniach sektora bankowego (w %)	0,2	0,7	0,6	0,8

^a dla lat 2001–2003 PKB podany według nowej metodologii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KNUiFE, www.knuife.gov.pl.

Zakłady ubezpieczeń, dostarczając długoterminowego kapitału na giełdę, przyczyniają się do stabilizacji polskiego rynku kapitałowego. Zaangażowanie zakładów ubezpieczeń w inwestycje, w akcje notowane na giełdzie nie było zbyt wysokie, chociaż dynamicznie rosło, z wyjątkiem roku 2001. Udział akcji w lokatach ogółem w badanym okresie wahał się między 3% a 6%. Podobnie niski był udział akcji, posiadanych przez zakłady ubezpieczeniowe, w kapitalizacji giełdy, chociaż podwoił się w badanym okresie. W tym samym czasie udział akcji, będących w posiadaniu otwartych funduszy emerytalnych, w kapitalizacji giełdy był od 2 do 4 razy większy i na koniec 2003 r. wynosił 8,5%. Relatywnie niski udział lokat zakładów ubezpieczeniowych w akcje wynika z racji charakteru prowadzonej działalności ubezpieczeniowej oraz priorytetu bezpieczeństwa lokat nad ich rentownością.

Zakłady ubezpieczeń w coraz mniejszym stopniu wykazują zainteresowanie inwestycjami w depozyty bankowe. W badanym okresie systematycznie zmniejszał się ich udział. Tendencja ta spowodowana jest przede wszystkim spadkiem konkurencyjności oprocentowania depozytów bankowych w stosunku do innych lokat. Lokaty bankowe zakładów ubezpieczeń stanowiły w badanym okresie od 0,2% do 0,8% depozytów sektora bankowego.

W Polsce zakłady ubezpieczeń zobligowane są do płacenia na rzecz budżetu podatku dochodowego od osób prawnych. Wprawdzie udział tego podatku w dochodach podatkowych budżetu był niewielki i kształtował się w badanym okresie poniżej 1%, to jednak obciążenia podatkowe, dotyczące zakładów ubezpieczeń, rosły w tempie szybszym niż dochody podatkowe budżetu ogółem (por. dane w tabeli 4). Warto zauważyć, że zakłady ubezpieczeń, chociaż są słabsze kapitałowo od banków, to jednak udział ich podatków w podatku dochodowym od banków i pozostałych instytucji finansowych w badanym okresie szybko wzrastał i na koniec 2002 r. wynosił aż 35,6%. Świadczy to o tym, że przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe wносиły relatywnie większy wkład do dochodów podatkowych budżetu państwa niż banki komercyjne i pozostałe instytucje finansowe.

W Polsce, jak dotychczas, zakłady ubezpieczeń nie są obłożone zryczałtowanym podatkiem od składek ubezpieczeniowych. Niemniej jednak ponoszą one szereg obciążeń typu parafiskalnego, powiązanych ściśle z wysokością składek przypisanych brutto. Są to obowiązkowe składki (opłaty) na rzecz wielu instytucji, związanych z rynkiem ubezpieczeniowym, lub urzędów centralnych, m. in.: składki na rzecz organu nadzoru, którego funkcje pełni od 2002 r. Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych, opłaty na pokrycie kosztów funkcjonowania Rzecznika Ubezpieczonych, Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego czy Polskiej Izby Ubezpieczeń, pełniącej rolę samorządu ubezpieczeniowego. Skalę obciążeń finansowych

Tabela 4. Podatek dochodowy od zakładów ubezpieczeń i jego udział w dochodach podatkowych budżetu państwa w latach 2000–2003

Wyszczególnienie	Rok			
	2000	2001	2002	2003
Dochody podatkowe budżetu państwa (w mln PLN)	119 643,9	119 101,3	128 750,9	135 228,0
Dynamika w % (rok poprzedni = 100)	105,0	104,5	113,0	105,0
Podatek dochodowy od zakładów ubezpieczeń (w mln PLN)	608,7	737,5	866,9	–
Dynamika (rok poprzedni = 100)	124,5	150,9	177,4	–
Udział podatku od zakładów ubezpieczeń w dochodach podatkowych budżetu (w %)	0,5	0,6	0,7	–
Podatek dochodowy od banków i pozostałych instytucji finansowych (w mln PLN)	3 017,6	2 203,8	2 432,4	–
Dynamika (rok poprzedni = 100)	100,0	73,0	110,4	–
Udział podatku od zakładów ubezpieczeń w podatku dochodowym od banków i pozostałych instytucji finansowych (w %)	20,2	33,5	35,6	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników statystycznych GUS za lata 2000–2003*.

pokazują dane zamieszczone w tabeli 5. Uważa się, że w porównaniu do krajów Unii Europejskiej lub USA obciążenia fiskalne i parafiskalne składek ubezpieczeniowych w Polsce kształtują się na relatywnie niskim poziomie, chociaż zauważalna staje się tendencja do wprowadzania nowych lub podwyższania już obowiązujących obciążeń²⁰. Wprowadzenie podatku od składek w Polsce jest możliwe, gdyż przewiduje go art. 33 Szóstej Dyrektywy Europejskiej.

W latach dziewięćdziesiątych zatrudnienie w zakładach ubezpieczeń w Polsce rosło, chociaż w tempie umiarkowanym. Według danych na koniec 2001 r. w zakładach ubezpieczeń pracowało ponad 32 000 ludzi, co stanowiło prawie 11,5% zatrudnionych w sektorze pośrednictwa finansowego oraz 0,2% ogółu ludności pracującej. Rola zakładów ubezpieczeń, jako pracodawców, jest znacznie większa, ponieważ w pośrednictwie ubezpieczeniowym znajduje pracę ponad 5-krotnie więcej osób niż w zakładach ubezpieczeń.

²⁰ S. Chwierut, *op. cit.*, s. 65.

Tabela 5. Obciążenia parafiskalne składek ubezpieczeniowych w Polsce w 2004 r.

Opłaty na rzecz	Maksymalna wartość składki przypisanej brutto
KNUiFE	1,14%
Rzecznika Ubezpieczonych	0,0066%
UFG	1,2% składki z ubezpieczeń obowiązkowych OC posiadaczy pojazdów i rolników
PIU	0,026%
Głównego Komendanta Straży Pożarnej	10% składki z tytułu ubezpieczeń obowiązkowych od ognia
Organu prowadzącego centralną ewidencję pojazdów (CEPiK)	1 euro od umowy ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów

Źródło: opracowanie na podstawie odnośnych ustaw oraz aktów wykonawczych.

W latach 2000–2003 czynną dystrybucją ubezpieczeń zajmowało się od ponad 160 tys. do prawie 180 tys. agentów, włącznie z multiagentami (por. dane w tabeli 6). Dla porównania, największy w Polsce pracodawca, jakim jest Poczta Polska zatrudnia ok. 100 tys. osób. Liczba agentów, akwirujących na rzecz zakładów ubezpieczeń, jest większa od liczby zatrudnionych w największym zakładzie, a także większa od liczebności armii polskiej oraz policji państwowej.

Tabela 6. Osoby fizyczne czynnie akwirujące na rzecz zakładów ubezpieczeń w Polsce w latach 2000–2003

Wyszczególnienie	Rok			
	2000	2001	2002	2003
Dział I	119 134	99 565	81 509	78 265
Dział II	41 511	70 118	95 736	82 381
Razem	160 645	169 683	177 245	160 646

Źródło: *Rynek ubezpieczeń w 2003 r.*, www.knuife.gov.pl.

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe, działające w Polsce, uczestniczą w licznych akcjach charytatywnych. Pomagają zbierać pieniądze dla naprawdę potrzebujących pomocy. Od wielu lat wspierają finansowo kampanie informacyjne, których celem jest zwracanie uwagi na ważne cele społeczne, m. in. popularyzowanie rodzinnych domów dziecka, zbiórka pieniędzy na fundusz edukacyjny dzieci osieroconych, hospicja itp.

6. PODSUMOWANIE

W gospodarce rynkowej zakłady ubezpieczeń tworzą trzon sektora finansowego, obok banków komercyjnych oraz funduszy inwestycyjnych i emerytalnych. Poprzez szeroki wachlarz usług ubezpieczeniowych oraz ścisłe związki z rynkiem kapitałowo-pieniężnym odgrywają znaczącą rolę w finansowaniu rozwoju gospodarczego. Z drugiej jednak strony stopień rozwoju sektora ubezpieczeń gospodarczych odzwierciedla stopień rozwoju całej gospodarki, a w szczególności poziom zamożności gospodarstw domowych oraz kondycję ekonomiczną przedsiębiorstw.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe wpisały się na dobre w pejzaż gospodarki polskiej. Na rynku funkcjonuje ich prawie 80. W przeważającej liczbie są to zakłady z udziałem kapitału zagranicznego. Należą one do ścisłego grona inwestorów instytucjonalnych. Z roku na rok rośnie wartość ich lokat. Zakłady ubezpieczeń lokują w większości w bezpieczne i stosunkowo rentowne papiery skarbowe. Przyczyniają się w ten sposób do finansowania różnych celów gospodarczych państwa, przede wszystkim finansowania deficytu budżetowego, a także procesów restrukturyzacyjnych gospodarki narodowej.

Inwestycje przedsiębiorstw ubezpieczeniowych na rynku akcji są stosunkowo niewielkie, chociaż wykazują tendencję wzrostową. Firmy ubezpieczeniowe przedkładają bowiem bezpieczeństwo lokat nad ich rentownością. Wchodzą jednak w związki kapitałowe z innymi instytucjami rynku finansowego, głównie bankami oraz funduszami emerytalnymi.

Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe wnoszą swój udział do dochodów budżetu państwa. Wprawdzie udział ten był w badanym okresie relatywnie niewielki, to jednak tempo wzrostu obciążeń podatkowych zakładów ubezpieczeń było wyższe niż tempo przyrostu dochodów podatkowych budżetu. Sektor ubezpieczeń wnosił równowartość 1/3 podatku dochodowego od banków i pozostałych instytucji finansowych.

Porównanie najważniejszych wskaźników, charakteryzujących poziom rozwoju rynku ubezpieczeniowego w Polsce oraz średnich wskaźników w krajach UE, wypada niekorzystnie dla Polski i świadczy o tym, że sektor ubezpieczeniowy nie osiągnął jeszcze pełnej dojrzałości i nadal się rozwija. Optymizmem napawa fakt, że potencjał kapitałowy przedsiębiorstw ubezpieczeniowych systematycznie rośnie. Należy zatem mieć nadzieję, że w perspektywie najbliższych lat, rola sektora ubezpieczeniowego w gospodarce polskiej nadal będzie rosła.

*Teresa Hanna Bednarczyk***THE ROLE OF INSURANCE ENTERPRISES IN THE ECONOMY**

(Summary)

This paper discusses of the most important functions, which are acted by the insurance enterprises in the free market economy. It analyses the microeconomical functions, especially: protection, compensation and accumulation of the capital function. Next, the author presented the macroeconomical functions such as: the role of insurance companies in the redistribution of national income, the insurance companies as the financial intermediaries and institutional investors of the capital market.

At the last part of this paper analyses the role of insurance enterprises in the Polish economy. The author's interests focus on the measures characteristics of insurance market such as: share of written premiums in GDP, gross written premiums per an inhabitant, total gross claims paid, size and structure of basic types of insurance companies investments, share of insurance companies income tax in the tax revenue of the state budget. The research period lasted from 2000 to 2003.